

Původ waldorfské pedagogiky

V této kapitole se budeme věnovat původu waldorfské pedagogiky a provedeme základní historický a ideový exkurz do jejího pozadí. Vzhledem k existenci kvalitní české literatury o osobnosti Rudolfa Steinera¹ a tématu goetheanismu², anthroposofie³ a okolnostech vzniku waldorfského hnutí⁴ se zaměříme pouze na vystižení a zdůraznění nejpodstatnějších myšlenek pro uvedení do „podhoubí“, z něhož mohla waldorfská pedagogika dále růst.

1.1 Osobnost Rudolfa Steinera

Rudolf Steiner se narodil 25. února 1861 v Kraljenci (dnešní Chorvatsko) v chudé rodině železničního úředníka.⁵ „Ve své autobiografii líčí Rudolf Steiner sám sebe jako dítě, které velmi brzo působilo zamyšleně a zasněně.“⁶ Byl dítětem nejen mimořádně inteligentním, nýbrž již od svého útlého dětství vnímal, jak sám popisuje, prožitky duchovního světa nacházejícího se za fyzickou realitou, v nichž můžeme rozpoznat impulzy k pozdější anthroposofii.⁷

¹ Např. Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*. Opherus, Semily 1998.

² Pleštil, D.: *Okem ducha*. Oikoymenh, Praha 2006.

³ Štampach, I. O.: *Anthroposofie*. Votobia, Olomouc 2000.

⁴ Carlgren, E.: *Výchova ke svobodě*. Baltazar, Praha 1991.

⁵ Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*, s. 7-8.

⁶ Schmid, G. O.: „První, po němž již není druhý“. In: *Dingir*, 2000, roč. 3, č. 2, s. 18.

⁷ „Sestra mé matky tragicky zemřela [sebevraždou]. Místo, kde žila, bylo od nás velmi vzdálené. Mí rodiče neměli žádnou zprávu. Seděl jsem v čekárně nádraží a viděl jsem obraz celé události. Naznačil jsem to svému otci a matce. Řekli jen: ‚Ty seš hloupej kluk.‘ Po několika dnech jsem viděl, jak můj otec přemýšlel nad jakýmsi dopisem, jak pak za několik dní hovořil za mé nepřítomnosti s matkou a ta pak po celé dny plakala. O té tragické události jsem se dověděl teprve po letech.“ Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*, s. 13.

Oprávněnost těchto svých zážitků našel devítiletý Rudolf Steiner v geometrii:

Chtěl jsem si dokázat, že zážitek duchovního světa není klamný, stejně jako zážitek ze smyslového světa. Říkal jsem si, že v geometrii se můžeme dozvědět něco, co prožívá pouze duše sama svou vlastní vnitřní silou. V tomto pocitu jsem našel oprávnění hovořit o duchovním světě stejně jako o smyslovém..⁸

I tato zkušenost byla zřejmě důvodem, proč se Rudolf Steiner nejprve obrátil ke studiu matematiky a fyziky na Vysoké škole technické ve Vídni.⁹ Zde se také seznámil se svým učitelem Karlem Juliem Schroerem, který hrál ve Steinerově životě důležitou roli, neboť ho nadchl pro Goethovo myšlení. Goethovu myšlení Rudolf Steiner věnoval také svůj první spis z roku 1886, který v této práci podrobně rozebíráme.¹⁰ Tato nová oblast Steinerova zájmu vedla k tomu, že se dále zaměřil na studium filosofie na univerzitě v Rostocku, které ukončil roku 1891 dizertací *Pravda a věda*. Na Schroerovo doporučení se však již roku 1890 přesunul do Výmaru, kde strávil celých šest let jako vydavatel Goethových přírodovědných spisů. Ve Výmaru pak Rudolf Steiner začal po večerech pracovat také na jedné ze svých nej důležitějších prací, na *Filosofii svobody*, která byla vyústěním první fáze jeho života. Toto období můžeme tedy nazvat filosofickým, neboť v té době bylo jeho

⁸ Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*, s. 14.

⁹ Od roku 1879 do roku 1882 zde ovšem studoval také analytickou mechaniku, zoologii, mineralogii, chemii, botaniku, geologii, dějiny literatury a státní právo. Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*, s. 23.

¹⁰ Steiner, R.: *Teorie poznání vyvozená z Goethova světového názoru*. Přeložil L. Převrtil, 1999, dosud nevyšlo.

cílem hledat pravdu filosofickými prostředky (vycházejícími však ze zkušenosti a pozorování).

Druhá fáze jeho života započala s novým stoletím a byla charakterizována určitým mystickým obratem ke Kristu. Nyní se již Rudolf Steiner naplno ponořil do „duchovního bádání“, pro něž v první fázi svého života vybudoval filosofický základ. Rozhodujícím obratem ve Steinerově životě bylo setkání s Theosofickou společností, v níž našel duchovně otevřené posluchače pro své vnitřní zážitky a na jejich základě vytvořené poznání a souvislosti. O tomto duchovním poznání byl Rudolf Steiner v duchu goetheanismu přesvědčen, že je ze svého principu stejně vědecky ověřitelné jako fyzikální realita, a proto ho nazýval „duchovní vědou“ neboli anthroposofií.¹¹ Poznatkům této duchovní vědy a metodám duchovního bádání, které k nim vedou, věnoval tři hlavní knihy: *Theosofie* (1904), *O poznávání vyšších světů* (1908) a *Tajná věda v nástinu* (1910).

Zásadní přelom a zároveň nový impulz přišel v roce 1913 s vyloučením Steinerem vedené Německé sekce theosofů z Theosofické společnosti - ještě téhož roku tak oficiálně vzniká Anthroposofická společnost. Třetí, umělecká fáze Steinerova života byla úzce spojena také s jeho sblížením s divadelní umělkyní Marií von Sivers, která se roku 1914 stala jeho druhou ženou. Toto poslední období jeho života souvisí se vznikem největšího množství různých praktických aplikací duchovní vědy, anthroposofie. Jmenujme ty nejznámější: mysterijní dramata, anthroposofická architektura (Goetheanum ve švýcarském Dornachu), eurytmie (pohybové umění spojené s hudbou, řečí a poezií), léčebná a waldorfská pedagogika; z ostatních oblastí potom biodynamické zemědělství, anthroposofická medicína, idea sociální trojčlennosti či hnutí za náboženskou obnovu Obec křesťanů.

¹¹ Schmid, G. O.: „První, po němž již není druhý“.

Rudolf Steiner zemřel 30. března 1925 a uvádí se, že za svůj život přednesl více než šest tisíc přednášek,¹² které byly vydány v asi třech stech svazcích. Pohlédneme-li souhrnně na jeho dílo a množství živoucích a dosud prakticky uplatňovaných impulzů, včetně waldorfské pedagogiky, které za sebou zanechal, je na místě přistupovat k nim s kritickou vážností a hlubší pozorností.

1.2 Goetheanismus a anthroposofie

Pojem *goetheanismus* použil poprvé roku 1803 švédský diplomat Karl Gustav Brinkmann ve svém dopise Johannu Wolfgangu Goethovi, jeho užívání však zásadně rozšířil a prohloubil především Rudolf Steiner, který byl již od roku 1882 pověřen vydáním vůbec prvního komentovaného souborného vydání Goethových přírodovědných prací.¹³

V nejužším slova smyslu představuje goetheanismus vědecký styl navazující na Johanna Wolfganga Goetha (1749-1832). Od své přirozené potřeby holistického uchopení světa a života však goetheanismus směřuje dál. Nejedná se tedy pouze o specifický přírodovědecký styl, nýbrž o odlišné pojetí skutečnosti vedoucí k jinému pojetí vědy jako takové (nikoliv však k alternativě vůči vědě), k jiné podobě vidění a uchopování světa. Jinými slovy je goetheanismus určitým postojem ke světu a k jeho poznávání, který vede k nově pojaté zodpovědnosti za přírodní svět i vývoj lidské kultury.¹⁴ Ačkoliv Rudolf Steiner viděl podstatu goetheanismu na úrovni přírodovědy v odklo-

nu od mechanomorfního pojetí světa a v nazření toho, že

¹² Štampach, I. O.: *Anthroposofie*, s. 18.

¹³ Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 374.

¹⁴ Goetheanismus tedy zahrnuje i určitý rozměr ekologického vědomí. Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 411-421.

„příroda jedná na základě idejí“¹⁵, můžeme tento vědecký přístup charakterizovat i šířeji ve dvou bodech, jimiž jsou úcta ke světu (jehož podstata je chápána jako duchovní) a metodická důvěra ve sdělnost smyslové zkušenosti.¹⁶ Zdůrazněme zde však, že tato důvěra není naivní, nýbrž představuje východisko metody, která se snaží být zprostředkující cestou mezi extrémní racionalismu (metafyziky) a empirismu (pozitivismu).¹⁷

Goetheanismus jako specifický způsob pohledu na svět pak nemusí zahrnovat pouze oblast vědy; Rudolf Steiner o něm ve svých přednáškových cyklech často mluvil také v širším smyslu jako o osobitém kulturním proudu.¹⁸ V tomto smyslu Rudolf Steiner uvádí goetheanismus jako předpoklad anthroposofie či jej dokonce ztotožňuje s tímto spirituálním proudem a jeho aplikacemi v medicíně, školství, zemědělství i ekonomice.¹⁹

Jestliže tedy má být goetheanismus předpokladem také pedagogické aplikace anthroposofie, jíž je waldorfská pedagogika, můžeme si nyní položit otázku, čím konkrétně

¹⁵ Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 413.

¹⁶ Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 422.

¹⁷ Jako nejznámější přírodovědce hlásící se ke goetheanismu zde zmiňme např. Hermanna Poppelbauma, Adolfa Portmanna, Andream Suchantkeho či Ernsta Michaela Kranicha. Předním a dosud žijícím představitelem goetheanismu je Wolfgang Schad, který vede katedru evoluční biologie a morfologie na univerzitě Witten-Herdecke a pravidelně navštěvuje i Českou republiku. Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 415. Na Goethův přístup k přírodě poukazyval jako na podnět k obratu ve vědeckém přístupu ke světu také Werner Heisenberg. Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 420.

¹⁸ Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 411.

¹⁹ Důležitost J. W. Goetha pro anthroposofii dobře ilustruje i skutečnost, že pozdější centrum anthroposofie ve švýcarském Dornachu bylo na Steinerův popud nazváno Goetheanum. Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 413-414.

se pro Rudolfa Steinera goetheanismus takovým předpokladem stává. Je snad možné říci, že tím je takový způsob myšlení, „který tvoří pojítka mezi světem smyslového vnímání a světem nad-smyslovým“²⁰. Rudolf Steiner, stejně jako Johann Wolfgang Goethe, vidí ideální, duchovní svět (například přírodní zákonitosti) jakožto zakládající, niterný prvek světa smyslového. Nechápe však tento prvek jako něco věci vnějšího, transcendentního, ale rozumí mu jako něčemu ve věci bezprostředně přítomnému, v ní působícímu a tvořícímu.²¹ 1 materie je tedy v tomto smyslu duchovní. „Rozlišování ideje a smyslové zkušenosti je podle Steinera oprávněné pouze natolik, nakolik je řeč o tom, jak člověk dospívá k poznání. Toto rozdělení nespočívá v podstatě světa, ale v podstatě lidské přirozenosti.“²²

Podstatný zde je však především Goethův způsob bádání, který předpokládá, že jestliže ideje žijí ve věcech, nepůsobí mimo naši zkušenost a můžeme je tak reálně prožít. To je zřejmě nejvýznamnější Goethův odkaz anthroposofii: přesvědčení, že duchovní svět je vědecky dokazatelný stejně jako fyzická realita.²³ Z tohoto důvodu i sám Rudolf Steiner nazýval anthroposofii duchovní vědou, která měla ve svých aplikacích, o nichž jsme se již zmiňovali, prodchnout různé oblasti lidské společnosti spirituálními podněty; zároveň si však přál, aby hledání v duchovní oblasti probíhalo podle pravidel vědecké práce.²⁴

Máme-li doslovně vyložit slovo *anthroposofie*, jedná se o „moudrost o člověku“. Podle Rudolfa Steinera je však

²⁰ Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 391.

²¹ Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 402.

²² Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 403.

²³ Připomeňme zde však, že J. W. Goethe měl na mysli především tvůrčí formy působící ve smysly vnímatelné realitě, nikoliv rozvinutý duchovní svět, který R. Steiner popisuje v knihách a přednáškách druhé poloviny svého života. Schmid, G. O.: „První, po němž již není druhý“.

²⁴ Štampach, I. O.: *Anthroposofie*, s. 49.

správnou interpretací tohoto slova spíše „vědomí svého vlastního lidství“. Toto vědomí spočívá ve vzestupu člověka od pouhého tvora ke stavu tvůrce, kterým se člověk stává tím, že začíná hledat souvislosti mezi nitrem a vnějškem a poznává, „že svět zrcadlí naše myšlenky a že naše já se stává samo sebou skrze svět“. Svět tu není chápán jako něco objektivního, projevujícího svou existenci nezávisle na člověku, nýbrž jako jeho vlastní bytostná součást.²⁵ Především v tomto základním smyslu se budeme v této práci ptát po souvislostech anthroposofie a waldorfské pedagogiky.

1.3 Vznik waldorfského hnutí

Vznik waldorfského hnutí je úzce spojen se sociálním impulzem anthroposofie. Tímto impulzem je tzv. idea sociální trojčlennosti, vycházející z přesvědčení, že pro harmonické fungování společnosti je nezbytné vzájemné oddělení sféry duchovně-kulturní (výchova, vzdělání, věda, náboženství, veřejné mínění), hospodářské (průmysl, zemědělství, bankovníctví) a právně-politické (moc výkonná, soudní a zákonodárná). Jelikož každá z těchto životních oblastí společnosti i jednotlivce podléhá svým specifickým zákonitostem, není možné na všechny aplikovat stejná měřítká: kulturní život vyžaduje svobodu, právní život rovnost a hospodářství sociální bratrství (dnes bychom použili spíše pojem solidarita). Z toho důvodu byla první waldorfská škola nazvána svobodnou (a dodnes toto přízvisko u waldorfských škol často nalezneme) s intencí zachytit tak snahu „vychovávat člověka nezávisle na požadavcích státní moci a hospodářského života, dokud se sám nemůže podílet jako aktivní spoluobčan na utváření těchto společenských odvětví“. Učební plány, utváření výuky, stanovení zkoušek, vědecké

²⁵ Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*, s. 142-145.

programy a výzkumné metody nemají být přizpůsobovány potřebám průmyslu, státní správy či armády.²⁶ Takový požadavek v sobě však zahrnuje také myšlenku na společenskou transformaci. Podle Rudolfa Steinera se totiž:

... nemáme ptát, co potřebuje člověk vědět a umět pro sociální řád, který existuje, ale jak je člověk založen a co se v něm dá rozvinout. Pak bude možno dodávat sociálnímu řádu stále nové síly z dorůstající generace. Pak bude v tomto řádu žít vždy to, co z něho udělají hotoví lidé, kteří do něho vstupují; z dorůstající generace se však nevytvoří to, co z ní chce udělat současná sociální organizace.²⁷

Ačkoliv poprvé vyjádřil Rudolf Steiner své pedagogické myšlenky již na své pražské přednášce „Výchova dítěte z hlediska duchovní vědy“ roku 1907,²⁸ počátek jejich realizace bývá datován k 23. dubnu 1919, kdy ve výrobní hale pronesl před dělníky továrny na cigarety Waldorf- Astória ve Stuttgartu svou přednášku o nutnosti zavedení dvanáctileté jednotné školy.²⁹ Myšlenky se okamžitě chopil tehdejší ředitel podniku a příznivec anthroposofie Emil Molt a nabídl Rudolfu Steinerovi vedení školy pro děti svých zaměstnanců, kterou se rozhodl otevřít již v září. Rudolf Steiner vzal tedy tuto iniciativu, materiálně zaštitěnou především Moltem, do svých rukou. Sám si vzal na starost výběr učitelů, jimž poskytl intenzivní patnáctidenní pedagogicko-duchovědný přednáškový kurz, který dal

²⁶ Carlgren, E: *Výchova ke svobodě*, s. 10-15.

²⁷ Carlgren, R: *Výchova ke svobodě*, s. 262.

²⁸ Steiner, R.: *Výchova dítěte a metodika vyučování*. Baltazar, Praha 1993, s. 11-40.

²⁹ Zřejmě nejpodrobněji se problematikou zabývá T. Zdražil v sérii šesti článků „K založení první waldorfské školy ve Stuttgartu v roce 1919“. (In: *Člověk a výchova*, 2008-2009, roč. 14/1-15/4.)

waldorfské pedagogice stěžejní základ, dnes známý jako *Všeobecná nauka o člověku*.³⁰ Obsah této nauky, z jejichž konkrétních poznatků o vývojových zákonitostech člověka přístup k dítěti ve waldorfské škole vychází, si načrtne v kapitole 3.2 *Všeobecná nauka o člověku*.

Hlavní praktickou myšlenkou bylo vytvořit „jednotnou školu pro všechny, protože zákony, které se odehrávají v lidském vývoji přibližně mezi sedmým a čtrnáctým a patnáctým rokem, jsou samozřejmě pro všechny lidi stejné“. Základ vzdělání má být pro lidi všech tříd stejný a každý má získat totéž všeobecné základní vzdělání, ať je řemeslníkem či pracuje duševně.³¹ Tento princip, stejně jako společná výuka chlapců i děvčat, nebyl na počátku 20. století žádnou samozřejmostí a naopak se v Německu stal progresivní novinkou.³²

I v tomto smyslu byla tedy waldorfská pedagogika již od svých počátků motivována také sociální ideou a dnes je možné o ní říci, že se stala v praxi dosud jediným semínkem ideje sociální trojčlennosti, které prokázalo svou životaschopnost a ve společnosti pevně zapustilo kořeny.³³ Pro hlubší porozumění waldorfské pedagogice může být přínosné pohlédnout na ni v tomto érickém kontextu, tedy z perspektivy jejího vlastního sebepochopení, a pokusit se porozumět také její sociální intenci, spočívající ve výchově lidstva ve smyslu probouzení a pěstování určitých lidských schopností nezbytných pro harmonické soužití na Zemi.³⁴

³⁰ Tyto přednášky byly stenograficky zaznamenány a vydány jako monografie již i v češtině: Steiner, R.: *Všeobecná nauka o člověku jako základ pedagogiky*. Opherus, Semily 2003.

R. Steiner zde popisuje obraz vyvíjejícího se člověka jakožto tělesně-duševně-duchovní bytosti a vhodnou pedagogiku s ohledem na vývojové zákonitosti jakožto „umění výchovy“.

³¹ Carlgren, R: *Výchova ke svobodě*, s. 17.

³² Carlgren, R: *Výchova ke svobodě*, s. 19.

³³ Carlgren, R: *Výchova ke svobodě*, s. 16.

³⁴ Carlgren, R: *Výchova ke svobodě*, s. 24.

Vít Ronovský